

SZAKMAI ZÁRÓJELENTÉS

az „Alapkutatások a tudománytörténet és a művelődéstörténet határterületein”
című kutatásról

OTKA-szám: T046214

Vezetőkutató: Dr. V. Molnár László

Kutatási időszak: 2004–2007

Két kutatást végeztem el a rendelkezésre álló 4 év alatt.

Az első és a második évben Ernyey József művelődéstörténésznek, a Magyar Természettudományi Múzeum első főigazgatójának a teljes tudományos hagyatékát dolgoztam fel, a harmadik és a negyedik évben Ács Tivadarnak, a hosszabb időn keresztül Dél-Amerikában is élt művelődéstörténésznek, publicistának a hagyatékát dolgoztam fel.

Kutatások Ernyey József életműve feltárása érdekében

Ernyey életművét részleteiben még nem dolgozták fel, másfél évtizeddel ezelőtt Hegedüs Lajos gyógyszerészettörténész rendezte Ernyey kéziratait, de azok feldolgozására már nem került sor.

Nagyon nehéz feltárni a rá vonatkozó adatokat, hiszen egy olyan felvidéki születésű tudósról van szó, aki tanulmányai mellett dolgozott neves gyógyszerészek mellett, majd dolgozott a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályán, azután az akkor még a Múzeumhoz tartozó Országos Széchényi Könyvtárban, majd az ugyancsak a Nemzeti Múzeumhoz tartozó Éremtárban, amelynek megbízott igazgatója volt, ezt követően pedig az ugyancsak az ehhez a szervezethez tartozó Országos Természettudományi Múzeumba került, ahol 1935 nyarától az első főigazgatói posztot töltötte be. 1937 nyarán vonult nyugdíjba, s kapta meg a Magyar Érdemrend Középkeresztjét.

Tanult Budapesten a Tudományegyetemen, és az Állatorvosi Főiskolán, tanult gyógyszerészetet, s hosszú éveken át hallgatott történelmi stúdiumokat, s elsajátította a történelem segédtudományainak számos elemét. Fejérpataky professzor tanítványi köréhez, baráti köréhez tartozott, s írt is a professzor tiszteletére megjelent emlékkönyvbe.

Ernyey a magyarországi gyógyszerészettörténet-írás egyik legjelesebb művelője volt, akkoriban nagy elismeréssel szóltak róla a szaklapok, és a jól ismert Baradlai–Bársony-féle kétkötetes gyógyszerészettörténeti monográfia. Azért is tisztelték, mert ő fordította latinra az akkor használatos Magyar Gyógyszerkönyvet. Orvostörténeti-gyógyszerészettörténeti kiállítást is rendezett, s rengeteg értékes tárgyat gyűjtött a Természettudományi Múzeum számára, megszűnt gyógyszertárakból, illetve gyógyszerész-családoktól. E tárgyak egy része átvészelte a háborúk viharait, s ma a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban található.

Több felvidéki levéltár gyógyszerészeti, vártörténeti, családtörténeti anyagát kutatta, dolgozta fel, adta közre, s vannak köztük olyanok, amelyek eredetije a II. világháborúban megsemmisült, így kizárólag az ő feldolgozása, átírása maradt fenn, s ez a leletmentő munkája mindenképpen tiszteletre méltó.

Két évnyi kutatómunkával sikerült a teljes Ernyey-bibliográfiát összeállítanom, munkámban Perjámosi Sándor, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa is segítségemre volt. Ernyey kéziratai az OSZK Kézirattárában, a Természettudományi Múzeum tudománytörténeti gyűjteményében, a Néprajzi Múzeum Kézirattárában és a róla elnevezett Gyógyszerészettörténeti Könyvtárban található.

Ezeket az anyagokat vettem össze publikációival, s igyekeztem azok közül a legfontosabbakat, a legértékesebbeket nyomtatott formában is megjelentetni. Komoly gondot okozott, hogy Ernyey az általa feldolgozandó, közlendő magyarázó jegyzeteket mindig csak rövidítve írta le, így minden egyes utalásához vissza kellett keresnünk az eredeti forrást, hogy a pontos adatot közreadhassuk. Ez nagyon sok kutatómunkát igényelt.

Marosvásárhelyen a gyógyszerészettörténet neves kutatója, Péter H. Mária professzornő, ő volt segítségemre abban, hogy a gyógyszerészettörténeti szakkifejezések pontosítva kerülhessenek be a szövegekbe, Magyar László András és Grabarits István pedig a latin mellékletek, jegyzetek magyar fordításának elkészítésében segített.

Feldolgoztam Hegedűs Lajos teljes kéziratot anyagát is, amelynek az volt a célja, hogy az Ernyeyvel kapcsolatos problematikus adatokat tisztázza. Ezzel kapcsolatban Hegedűs számos levelet váltott az Ernyey-család tagjaival, ezek fennmaradtak, s ezek tartalmát is fel tudtam használni az Ernyeyről készült életrajz összeállításakor. Feldolgoztam Halmai János professzornak az Ernyeyre vonatkozó anyagait éppúgy, mint a neves gyógyszerészettörténésznek, Kempler Kurtnak a kutatásait. Érdekességként bemutattam azt is, hogy minden magyar lexikon más-más adatsort közöl Ernyeyről.

Ami a felkutatott gyógyszerészettörténeti témákat illeti, ezeket az alábbiakban felsorolom:

- A Magyarországon letelepedett bencések, ciszterciák, johanniták, dominikánusok, jezsuiták és más szerzetesrendek gyógyszerházairól
- A szerzetesrendek kórházai és a kolostori gyógyszerházak
- Körmöczbánya gyógyszerházainak történetéből
- Gyógyszerészeti memorandum 1563-ból
- Voit Illés gyógyszerész levelei 1588–1590
- Tábori gyógyszerház szervezése a XVI. században
- A Pázmány Péter Tudományegyetem és első gyógyszerészei (1770–1786)
- XVIII. századbeli „felsőbb” intézkedések ásványvizeink érdekében (1713–1815)
- Lőcsei physikusok és gyógyszerészek 1779-ben. Egy helytartótanácsi vizsgálatról
- Taxa pharmaceutica Posoniensis (1745)
- A Magyar Szent Korona Országainak területén érvényben volt gyógyszerkönyvekről
- A magyar gyógyszerészet a XIX. században

A fenti Ernyey-kutatásokat tártam fel részleteiben, s készítettem el azokhoz a magyarázó jegyzeteket, a szakirodalmi forrásokat, a latin szövegek magyar fordításait, s rendeztem sajtó alá az egész anyagot.

Ernyey másik nagy kutatási témája a botanikatörténet és orvostörténet volt, ezen belül kutatta a régi botanikus kertek történetét, s néhány kiemelkedő tudós munkásságát. Az orvostörténeten belül kutatta a járványtörténetet, Bécs és a magyar orvostudomány kapcsolatát, valamint a borbélysebészek munkásságát. Az ezekre vonatkozó kutatásait ugyanúgy feldolgoztam és kiegészítettem, mint a fentiekben felsorolt gyógyszerésztörténeti anyagait.

Ernyey további nagy kutatási témája a történelem segédtudományaihoz köthető, s mivel hosszabb időn keresztül dolgozott a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában, s annak egy ideig vezetője is volt, így nagyon érdekesek voltak számomra a régi orvosi érmek témakörében folytatott kutatásai. Két nagy kötetben jelent meg a Karsai Gézával közösen összeállított anyaga a felső-magyarországi bányavárosok német népi színjátékairól, így erre külön nem tértem ki a kötetben, de ennek a munkának az egykorú visszhangját részletesen bemutattam.

Bemutattam más nagy kutatásainak a fogadtatását is, s az azokkal néhány ponton vitatkozó szakemberek anyagait is. Néhány témakört feldolgoztam Ernyey etnográfiai kutatásaiból, s ezekből is egy-egy összefoglaló anyagot szerkesztettem a megfelelő szakirodalmi apparátussal együtt.

Több mint 450 jegyzetet állítottam össze annak érdekében, hogy az Ernyey által közölt adatok pontos forrásai visszakereshetők legyenek, illetve hogy a régies szakkifejezések egyértelműek legyenek a ma olvasói számára. A teljes, sajtó alá rendezett anyag terjedelme meghaladta a 350 nyomtatott oldalt.

Úgy érzem, hogy egy nagyon értékes életművet sikerült kutatásom első két éve alatt feltárni, s hogy ez segíti majd a gyógyszerészeti és művelődéstörténeti PhD-iskolák munkáját is. A Magyar Gyógyszerésztörténeti Társaság tudományos ülésen fogja az általam elvégzett kutatások alapján bemutatni Ernyey életművét, ami nagy megtiszteltetés számomra.

*

Ács Tivadar művelődéstörténeti kutatásainak összegzése

Ács Tivadar az 1940-es, 50-es és 60-as évek ismert publicistája és művelődéstörténésze volt, aki több éven át Dél-Amerikában is élt és kutatott, majd onnan visszatérve a Magyarok Világszövetségének vezető tisztségviselője és kiadványaik szerkesztője lett. Ács elsősorban XIX. századi kérdésekkel foglalkozott, számos földrajzi utazó, az amerikai kontinensre, Ázsiába, illetve Afrikába került magyar műszaki alkotó, tudományos szakíró, 1849-es emigráns és mások életét dolgozta fel, az akkoriban hozzáférhető szakirodalmi források segítségével. Azóta több magyar vonatkozású levéltári anyag került napvilágra, így én már ezek ismeretében tudtam Ács Tivadar hagyatékát feldolgozni.

A fentiekben túlmenően Ács több anyagot is közzétett a Kossuth-emigrációról, ezeknek a feldolgozása azonban a Kossuth-kutatókra tartozik, akik a számukra érdekes Ács-kutatásokat, levéltári közléseket már fel is dolgozták, így ezekkel mi nem kívántunk foglalkozni.

Ács kéziratos hagyatékát a Magyar Országos Levéltárban találtam meg, azt teljes egészében

feldolgoztam, az Amerikában közreadott anyagaiból pedig nagyon sok visszakerült hozzánk a Vasváry-gyűjteményben, amelyet a szegedi Somogyi Könyvtár őriz. Ezeket is teljes egészében feldolgoztam ugyanúgy, mint a Pivány Jenővel együtt folytatott kutatásait.

Ács hagyatékából kitűnik, hogy nagyon jól ismerte a szakirodalmi forrásokat, ezekről pontos feljegyzéseket készített, de megjelent közleményei nagy részében ezekre egyáltalán nem utal. Most valamennyi forrást visszakerestem, s egyes kutatásaihoz illesztettem, amely igazolja, hogy valóban komoly kutatási anyagokon alapulnak az általa leírt adatsorok. Igyekeztem mindig az eredeti kéziratához visszanyúlni, mert a nyomtatásban megjelent közléseinek legfőbb hibája az, hogy azok nyomdai korrekciója nem készült el, a szöveg rengeteg sajtóhibát tartalmaz, s ezt már az egykorú kritikusok a szemére vetették.

Igyekeztem visszakeresni valamennyi korabeli kritikát a földrajzi, történeti, irodalomtörténeti szaklapokból, hogy be tudjam mutatni: hogyan fogadták a szakemberek Ács publikációit. Többnyire elismeréssel fogadták, de a sajtóhibákat mindenki nagyon keményen kiemelte az ismertetésekben.

Feldolgozásom első egységében tehát igyekeztem ezeket a kritikákat rendszerezve közreadni, amelyekből kitűnik, hogy melyek Ács legértékesebb kutatási anyagai. Utóbbiak nagy részét megtaláltam kéziratban, a szerző saját javításaival és kiegészítéseivel, s megtaláltam annak néhány rövidített közlését, a lapszéleken Vasváry javításaival, kiegészítéseivel. Ez így együtt már egy nagyon értékes forrásanyag volt, ezt követően minden nyomtatott forrásmunkát is visszakerestem, s igyekeztem az egységesített, sajtóhibáktól és elírásoktól megszabadított anyagot jegyzetekkel kiegészítve gépre vinni és sajtó alá rendezni.

Ez elég hosszadalmas munka volt, mert előfordult az is, hogy amire Ács hivatkozott, abban volt sajtóhiba vagy tévedés. Jaksics Gergely például, akit a művelődéstörténet esztergomi vándorként ismer, a XVIII. században egy nagy oroszországi utazásáról számol be, amelyet azóta minden szakkönyv átvett. Tudós kollégám, Tardy Lajos azonban már utalt arra, hogy ellenőriznünk kellene Jaksics állításait, amit meg is tettem, s ebből kitűnt, hogy a Jaksics által megtervezett, de általa csak részben megtett több ezer kilométeres utat a történeti leírók valós utazásnak gondoltak. Erre az utazásra azonban az általa leírt formában nem került sor, elsősorban azért nem, mert kísérője, Orlay professzor pétervári elfoglaltsága miatt nem tudta vállalni az „idegenvezető” szerepét, s az útnak talán csak egytizedét tudták együtt megtenni, a többi pedig csal terv maradt. Ács is a tervet valós ténynek gondolta, így természetesen az új kutatásokkal kellett kiegészítenem anyagát.

Végül is az Európához, s Kelet-Európához tartozó anyagokból az Angliában élt Uri Jánosra, a Párizsban élt Mandel Dávidra és Nagy Károlyra vonatkozó kutatásait, valamint az Oroszország európai részén vándorló Jaksics Gergelyre vonatkozó kutatásait dolgoztam fel. Mindegyik anyagnál tehát igyekeztem a kéziratból elindulni, s figyelembe venni a több helyen is megjelent, különböző szövegváltozatokat tartalmazó Ács-féle közléseket, Vasváry jegyzeteit, Ács kéziratos kiegészítéseit, könyvészeti céduláit, továbbá azt, hogy azóta milyen kutatások folytak az adott témakörben, hol közöltek újabb adatsorokat.

A történészek és irodalomtörténészek Ács Tivadar kutatásai közül a legtöbbször a Budai Parmenius Istvánra vonatkozó kutatási eredményére hivatkoznak, amely jogos, hiszen ez az Angliában élt, s az amerikai kontinensre is eljutott magyar költő valóban fontos szereplője a XVI. századi irodalomnak. A témakör egyik első neves kutatójaként hivatkoznak itt Ácsra.

Ács nagyon sokat foglalkozott az Észak-Amerikába került magyarokkal, én azonban csak öt témát emeltem ki ezek közül, és pedig azokat, amelyek esetében voltak Ácsnak olyan részletkutatásai is, amelyeket később tőle vettek át. Kutatta a lengyel szabadsághős, Krajtsir Károly életművét. Készített több sajtótörténeti anyagot, s külön is kutatta Kornis Károly munkásságát. Kovács Jánost, Bölöni Farkas Sándor utódként tisztelve mutatta be, s olyan anyagokat adott közre tőle, amelyeket azóta is mindenki Ács Tivadartól vesz át, itt tehát jogos volt visszanyúlni az eredeti közlőhöz. Feldolgozott egy érdekes témakört San Francisco építészettörténetéből is, amelynek fontos magyar vonatkozásai vannak, így ezt is érdemes volt újra kézbe venni.

A Latin-Amerikához kötődő magyar vonatkozású művelődéstörténeti kutatások közül ennél még többet tudtam kiemelni, mert Ács ezen a területen élt, így számos eredeti anyagot tudott felkutatni, s azokat visszahozta Magyarországra, ahol a feldolgozás után közre is tudta adni. A földrajztudomány sokat ír Magyar Lászlóról, de a Brazíliához kötődő kutatásairól keveset, így Ácsnak az erre vonatkozó anyaga valóban értékes. Ugyanez mondható Asbóth Sándorról is, aki az amerikai kontinensen több helyen is működött, s New Yorkban állandó kiállításon emlékeznek meg róla. Érdekesekek azok a személyek, akik a nicaraguai csatornaépítést kezdeményezték, erről is van Ácsnak kutatási anyaga. Külön tanulmányt szentel a Székelyföldről származó Balogh Józsefnek, erre az anyagra is sokszor hivatkoznak a témakör kutatói, valamint Ácsnak arra az összefoglaló munkájára, amely jó néhány olyan magyart mutat be, akik a tágabb értelemben vett Latin-Amerikában működtek egykoron.

Witti Ferenc Borneóban működött, és Mozambique magyar geográfusairól is tud a művelődéstörténet-írás, ezekben a témakörökben is vannak Ácsnak kutatásai, amelyeket igyekeztünk feltárni, a fenti módszerrel gépre vinni, majd sajtó alá rendezni.

Összességében elmondható, hogy tehetséges művelődéstörténeti kutató volt Ács Tivadar, hibájául róható fel viszont, hogy mindenfajta ellenőrzés nélkül jelentetett meg szövegeket, benne számos értelemzavaró sajtóhibával, s ezt a korabeli kritikusok szigorúan ki is pellengéreztek írásaikban. Nagy kár, mert emiatt Ácsot óvatosan idézik a szakemberek, nem tudván, hogy az adott közleményben mely számban, vagy névben van nyomdahiba, így nagyon kínos volt tőle nagyobb idézeteket átvenni.

Ezen a gondon is szerettünk volna segíteni, elsősorban azért, mert úgy látjuk, hogy több földrajzi doktori iskola is szívesen foglalkozik földrajz-történeti anyagokkal s szerettünk volna számukra is egy értékes összeállítást készíteni, amely a földrajztudomány kutatóinak, a művelődéstörténészeknek és sajtótörténészeknek is szól. Természetesen a természettudományok és a technika történetének kutatói tudnak talán a legtöbbet meríteni Ács anyagiból, gondoljunk csak a csillagász Nagy Károlyról szóló kutatására, az Asbóth-életműre, a nicaraguai csatornaépítőkre, a Dardanellák megerősítőjére, valamint az Ács által feldolgozott botanikusok és zoológusok életművére.

Hatalmas anyagot tekintettem át Ács hagyatékának feldolgozása kapcsán, bosszankodtam is kellőképpen az értékes kutatási anyagok pontatlan közlései miatt, miközben láttam, hogy az eredeti kéziratok, Ács kézzel írt anyagai sokkal pontosabbak, mint amelyek megjelentek nyomtatásban, s bosszankodtam amiatt is, hogy Ács többnyire nem írta oda kutatásának végére, hogy milyen szakirodalmi forrásokat használt fel, miközben ez a kéziratot anyagában szerepel.

Talán a jövőben másképpen fognak tekinteni erre a szorgalmas kutatóra, neves publicistára, s talán érdemes volt kutatásom harmadik és negyedik évét életműve feltárására szentelni. Közlésem az első nagy közlés a művelődéstörténész Ács Tivadar életművéről.

A vállalt feladatokat a kutatás négy éve alatt sikerült teljesítenem, kutatásaim eredményét sajtó alá rendeztem és nyomdába adtam.

Dr. V. Molnár László